

**HEINZ BUDE:
SPOLOČNOSŤ STRACHU**

**Slobodní ľudia
by sa nemali báť
strachu.**

KALLIGRAM

Edícia Skica

Heinz Bude
Spoločnosť strachu

© 2014 by Hamburger Edition HIS Verlagsges. mbH,
Hamburg, Germany

This translation from German is published
by arrangement with Hamburger Edition.

Cover Art © Roman Juhás

ISBN 978-80-89916-83-2

Publikáciu z verejných zdrojov podporil

u. fond
na podporu
umenia

9	<u>Úvod</u>
11	<u>Strach ako princíp</u>
23	<u>Túžba po nevyhovujúcom vzťahu</u>
31	<u>Nespokojnosť s vlastným typom</u>
39	<u>Keď víťazi berú všetko</u>
47	<u>Statusová panika strednej triedy</u>
63	<u>Každodenné boje na spodných priečkach</u>
69	<u>Zraniteľné ja</u>
77	<u>Vláda nikoho</u>
91	<u>Moc emócií</u>
101	<u>Strach tých druhých</u>
109	<u>Etologické lekcie predošlých generácií</u>
119	<u>Podakovanie</u>

I will show you fear in a handful of dust.

T. S. Eliot

Úvod

Kto chce porozumieť situácii v spoločnosti, musí nechať prehovoriť skúsenosti ľudí, ktorí v nej žijú. Verejnosť je dnes zaplavovaná rôznymi dátami o miere rizika chudoby, o erózii strednej triedy, zvýšenej miere depresii alebo klesajúcej volebnej účasti prvovoličov. Ale čo tieto poznatky znamenajú a s čím súvisia, ostáva nevyjasnené.

Niet pochyb o tom, že dochádza k zmenám vo vzájomnom vzťahu spoločenských štruktúr a individuálnych postojov. Kognitívna psychológia, behaviorálna ekonómia a fyziológia mozgu sa preto zaoberajú čiernou skrinkou *ja*, ktoré musí uprostred týchto zmien fungovať bez tradičných predlôh a konvenčných modelov. Motivačná literatúra, ktorá sa odvoláva na príslušné výskumy, odporúča duchovné aktivizačné programy a upokojujúce telesné cvičenia.

Keď sa bude sociológia ako empirická veda brať vážne, môže sa uplatniť tiež. Skúsenosť je zdrojom dôkazov tak v empirickej vede, ako aj v osobnom živote. Vynára sa z rozhovorov a opiera o konštrukcie. Ale referenčným bodom pre analýzu blogových príspevkov, novinových článkov, medicínskych vyhlásení alebo prieskumov verejnej mienky musia byť práve skúsenosti, ktoré sú v nich vyjadrené.

Dôležitým empirickým pojmom v dnešnej spoločnosti je pojem strachu. Strach je výrazom toho, čo ľudia cítia, čo je pre nich dôležité, v čo dúfajú a nad čím si zúfajú. V pojmoch strachu sa ukazuje, ktorým smerom sa spoločnosť vyvíja, z čoho vznikajú konflikty, kedy sa určité skupiny vnútorne vzdávajú a ako sa znenazdania môžu začať šíriť apokalyptické nálady alebo pocity nepravosti. Strach nám ukazuje, čo sa s nami deje. Sociológia, ktorá chce svojej spoločnosti porozumieť, musí dnes svoju pozornosť upriamiť na spoločnosť strachu.

Strach ako princíp

V moderných spoločnostiach je strach témou, ktorá sa týka všetkých. Strach nepozná žiadne sociálne hranice: obchodník zapojený do vysokofrekvenčného obchodovania pred obrazovkou počítača prepadá úzkosti rovnako ako doručovateľ na ceste späť na poštu; anesteziologička, ktorá si ide po deti do škôlky, rovnako ako modelka pri pohľade do zrkadla. Strach má nespočetné množstvo podôb aj pokiaľ ide o obsah: strach zo školy, z výšok, z chudoby; srdcová fóbia, strach z terorizmu, strach zo sociálneho vylúčenia, strach viazať sa, strach z inflácie. Strach si možno vypestovať každým smerom v čase: dá sa obávať budúcnosti, pretože doteraz všetko tak dobre fungovalo; v prítomnosti možno mať strach z ďalšieho kroku, pretože rozhodnúť sa pre jeden variant zároveň vždy znamená rozhodnúť sa proti inému; a napokon aj z minulosti možno mať obavy, pretože z nej sa vždy môže vynoriť niečo, čo sme už dávno pochovali.

Niklas Luhmann, ktorý vo svojej systémovej teórii funkčných ekvivalentov vidí pre všetko vždy ešte aspoň jedno východisko, považuje strach za možno jediné „a priori“ moderných spoločností, na ktorom sa všetci ich členovia dokážu zhodnúť. Je princípom, ktorý platí absolútne, aj keď sa všetky ostatné princípy stali relatívnymi.¹ O strachu sa vie porozprávať moslimka s ateistkou aj liberálny cynik s vášnivým obhajcom ľudských práv.

Nikoho však nemožno presvedčiť o tom, že jeho či jej strach je neopodstatnený. Obavy možno prostredníctvom rozhovorov nanajvýš zlučiť a rozptýliť. Predpokladom toho je však strach protistrany akceptovať a nepopierať. Podobne to funguje aj v terapeutickom prostredí: uvedomenie si vlastných pocitov strachu človeka urobí otvorenejším a flexibilnejším, takže akonáhle vstú-

1 Luhmann, *Ekologická komunikácia*, s. 158.

pi do hry strach, nemusí zareagovať defenzívou či odmietaním. Obavy, ktoré sú v istom okamihu v spoločnosti aktuálne, napriek svojej zjavnej difúznosti vypovedajú o určitej sociálno-historickej situácii. Členovia spoločnosti sa prostredníctvom pojmov strachu dorozumievajú o stave svojho spolunažívania: kto sa posúva ďalej a kto zaostáva; kde sú trhliny a kde sa otvárajú čierne diery; čo sa nenávratne stráca a čo sa nateraz azda ešte udrží. Pojmami strachu si spoločnosť sama hmatá pulz.

Vo svojej klasike výskumu sociálnej štruktúry *Sociálne rozvrstvenie nemeckého národa*, ktorá vyšla v roku 1932 v počiatkoch národného socializmu, opísal Theodor Geiger spoločnosť ovládanú strachom z vylúčenia, stratou prestíže a defenzívou. Objavujú sa tu postavy typické pre svoju dobu: drobní obchodníci so svojou prudkou nenávisťou voči sociálno-demokraticky usporiadaným spotrebným družstvám, malí vlastníci pozemkov, ktorí sa následkom osamotenej práce na vlastnom stali čudákmi so sklonmi k zúrivému rebelantstvu, aj mladé sekretárky s chlapčenskými účesmi, ohrozené racionalizáciou a snívajúce o fešákoch; rovnako však aj baníci, ktorí získavajú sebavedomie heroizáciou rizík svojho povolania a vo svojom odborovom kolektívnom záujme nie sú ani tak veľko-organizačne triedne uvedomelí, ako skôr kamarátsky-cechovo zameraní; alebo malí úradníci, ktorí si svoj kúsok moci chránia a vystavujú na obdiv tým náruživšie, čím nižšia je ich platobná trieda a služobné postavenie, rovnako aj armáda mladých akademikov, ktorí zažívajú devalváciu svojho vzdelania, rozpad svojho stavu a neprístupnosť sveta práce; a nakoniec aj rôzne postavičky z vrstvy kapitalistov, ktoré sa vzájomne nemôžu vystáť: východolabskí veľkostatkári, ktorým kapitalistická myšlienka svetového hospodárstva vôbec nie je po chuti, rentieri, ktorí majú vo všetkom prsty a nemožno im priradiť žiadny sociálny pôvod, kapitáni priemyslu, ktorí sú pre relatívnu imobilitu svojho kapitálu už niekoľko generácií pripútaní k určitej priemyselnej lokalite, ale aj vynaliezaví veľkoobchodníci, ktorí vo svojich reťazcoch obchodných domov zásobujú mestské obyvateľstvo najmodernejšou

parádou a zámorskými lahôdkami; a zabudnúť neslobodno ani na nerovnomernú vrstvu nezamestnaných, otrasených svetovou hospodárskou krízou, ktorí nemajú čo stratiť, a preto sa im nič nezdá hodné zachovania.

V obraze spoločnosti, ktorý Geiger maľuje ľahkou rukou, ale s pútavou precíznosťou, spája všetkých pocit prežitosti poriadku, z ktorého pochádzajú.

Či ide o vrstvu zamestnancov, ktorá vznikala viacnásobným preskupením robotníckych existencií alebo po čase z radov vzdelaných, alebo ide o majetkom opantovaný „starý stredný stav“, prípadne o buržoáziu strediu, ktorá sa rozpadá na najrozličnejšie záujmové skupiny – nikto z nich nedokáže nájsť pre seba ani pre celok sociálnu a politickú formu vyjadrenia, s ktorou by sa vedeli identifikovať.

Zastaraná sociálna demokracia pôsobí meravo, akoby uviazla v ideológii, ktorú mala už dávno prekonať. Stred sa síce zdá inkluzívnejší a obsiahlejší, musí však pre to presadzovať tomisticko-katolícku spoločenskú filozofiu. Hospodársky či národne liberálne strany sú premenlivé rovnako ako sociálne vrstvy a prostredia, hľadajúce oporu v chaose. Ak sa v takejto situácii nájde niekto, kto dokáže obavy ľudí z prevalcovania, znevýhodnenia a marginalizácie koncentrovať a nasmerovať na nový objekt, ten môže spustiť mobilizáciu celej spoločnosti. Rok pred nástupom Hitlera k moci Theodor Geiger chápe význam mladej generácie ako avantgardy, ktorá vystupuje z dejín a v postavení nositeľky národného aktivizmu transformuje ochromujúci strach na hnací motor nových čias. Dnes vieme, že práve z jej radov pochádzali ideologickí avantgardisti totalitnej éry, ktorí pôsobili až do 70. rokov povojnového obdobia nielen v Nemecku ako elita priemyselnej spoločnosti.²

Bol to dodnes obdivovaný štátnik Franklin D. Roosevelt, ktorý tému strachu a stratégiu jeho absorpcie zahrnul do politickej agendy dvadsiateho storočia. Vo svojej inauguračnej reči pri ná-

2 Wildt, *Generácia bezpodmienečného*.